

Istanbul

De Stad en de Sultan

***Een onderzoek naar
censuur
in tentoonstellingen***

Krista van Rossum 299986

Masteropleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen

Begeleiders: prof. dr. M.E. Halbertsma en prof. dr. A.M. Bevers

Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen

Erasmus Universiteit Rotterdam 2008

Istanbul. De Stad en de Sultan.

Een onderzoek naar censuur in tentoonstellingen

***Krista van Rossum 299986
Masteropleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen
Begeleiders: prof. dr. M.E. Halbertsma en prof. dr. A.M. Bevers
Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen
Erasmus Universiteit Rotterdam 2008
Rossum_v_k@hotmail.com***

Inhoudsopgave

Voorwoord	p. 3
Inleiding	p. 4
Hoofdstuk 1	p. 6
1.1 Onderzoeksvraag	p. 6
1.2 Data-analyse	p. 7
1.3 Operationalisering van de centrale begrippen	p. 7
1.4 Interviews	p. 8
Hoofdstuk 2 Censuur	p. 9
2.1 Inleiding	p. 9
2.2 Censuur	p. 9
2.3 Botsende Beschavingen	p. 11
Hoofdstuk 3 Achtergronden van het onderzoek	p. 13
3.1 De Nieuwe Kerk	p. 13
3.2 De tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan'	p. 13
3.3 Istanbul en het Osmaanse Rijk	p. 14
3.4 Turkije en de EU	p. 15
3.5 Censuur in Turkije	p. 16
Hoofdstuk 4 Onderzoek	p. 18
4.1 Inleiding	p. 18
4.2 Censuur	p. 18
4.3 Botsing der beschavingen	p. 22
4.4 Financiële motieven	p. 25
4.5 Turkije en de EU	p. 26
4.6 Turkse media	p. 27
Hoofdstuk 5 Conclusie	p. 29
5.1 Inleiding	p. 29
5.2 Subvragen	p. 29
5.3 Centrale onderzoeksvraag	p. 30
5.4 Eindconclusie	p. 31
Literatuur en Bronnen	p. 32

Voorwoord

Censuur is overal aanwezig. Zelfs in Nederland, waar de vrijheid van meningsuiting is verankerd in de grondwet, is censuur: in wetenschappelijke redes en in de culturele wereld. De media registreren elk geval van censuur zorgvuldig en mengen zich in de censuurdiscussie als vertegenwoordigers van het vrije woord. Maar elke situatie kent een andere invalshoek en het begrip censuur wordt soms ook gebruikt voor stemmingmakerij.

In dit onderzoek staat de tentoonstelling 'Istanbul. De stad en de sultan' centraal. Was er sprake van censuur bij deze tentoonstelling of is de kwestie opgeblazen door de media? Tijdens het schrijven van dit onderzoek zijn er meerdere censuurschandalen naar buiten gekomen. In december 2007 heeft het Haagse Gemeentemuseum enkele foto's van kunstenares Sooreh Hera geweigerd te exposeren. De foto's toonden de islamitische profeet als een homoseksueel, dit zou door grote groepen minderheden als beledigend ervaren kunnen worden. In januari 2008 blokkeerde Turkije de toegang tot de internetsite Youtube. Op deze site zijn filmpjes te zien waarin Atatürk, de stichter van het moderne Turkije, vergeleken wordt met een aap.

De roep van buitenlandse overheden om censuur wordt groter. Dit komt omdat de samenlevingen door de mondialisering steeds meer met elkaar communiceren, waardoor gevoeligheden en tegenstellingen bloot komen te liggen. De vraag is hoe het Westen hier in de komende jaren mee om moet gaan.

Deze problematiek heeft ook zijn weerslag op de culturele wereld. Vrijheid in de kunst is zeer belangrijk, maar tot welke prijs? Mijn interesse gaat uit naar de factoren die bij de tentoonstelling 'Istanbul. De stad en de sultan' invloed hadden op het beslissingsproces waarin de afweging voor censuur gemaakt werd.

Dit onderzoek dient als masterthesis van de studie Kunst en Cultuurwetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Met dank aan dhr. D. Dedeoglu voor vertaling van Turkse artikelen en aan mijn afstudeerbegeleider prof. dr. M.E. Halbertsma.

Krista van Rossum

18 februari 2008

Inleiding

Turkije staat de laatste jaren volop in de belangstelling. Door de mogelijke toetreding tot de Europese Unie houdt Turkije de gemoederen bezig. Dit door kwesties als ontkenning van de Armeense genocide, de vervolging van mensen die de genocide toegeven, het politieke conflict rond Cyprus en de strijd met de Koerden. Daarnaast zijn er zaken waardoor Turkije in het voetlicht van de culturele wereld wordt geplaatst. Istanbul wordt de culturele hoofdstad van Europa in 2010 en Nederland kent al 400 jaar politieke en culturele betrekkingen met Turkije, wat in 2006 en 2007 gevierd is. In het kader van deze betrekkingen werd een tentoonstelling georganiseerd in de Nieuwe Kerk van Amsterdam.

Van 16 december 2006 tot 15 april 2007 was de tentoonstelling: 'Istanbul. De stad en de Sultan' te bezichtigen. Zij maakte deel uit van een reeks tentoonstellingen die de Nieuwe Kerk heeft gewijd aan het culturele erfgoed van andere landen. De tentoonstelling laat naast de geschiedenis van het Osmaanse rijk ook de 400 jaar oude betrekkingen tussen Turkije en Nederland aan bod komen (*Istanbul. De Stad en Sultan*, 2006:7-11).

Helaas had deze tentoonstelling een bittere nasmaak. De Nieuwe Kerk heeft als onderdeel van de tentoonstelling een catalogus uitgebracht. Er zijn verschillende Osmanisten en Turkologen gevraagd om een bijdrage te schrijven ter ondersteuning van de tentoongestelde stukken. Deze bijdragen richtten zich op de geschiedenis van het Osmaanse Rijk, de stad Istanbul, het hof en diplomatieke betrekkingen.

Na de proefdruk onder ogen te hebben gekregen, eiste de Turkse overheid wijzigingen in verschillende artikelen. De betreffende artikelen richtten zich op onderwerpen als de stichting van de stad Istanbul door Griekse kolonisten; het feit dat Istanbul Koerdische inwoners heeft; de negatieve mening van Europeanen over het Osmaanse Rijk. Maar ook het artikel over homoseksualiteit onder Osmanen was een doorn in het oog van de Turkse overheid. Een artikel over de Armeense genocide diende zelfs geheel verwijderd te worden.

De auteurs waren het niet eens met deze wijzigingen die onder druk van de Turkse overheid doorgevoerd moesten worden en trokken de stukken geheel terug. Hierdoor kwam de Nieuwe Kerk in een spagaatpositie terecht (*ZemZem*, 2007-1:6-7). Die had inmiddels al 2 miljoen euro geïnvesteerd in de tentoonstelling en zou voor een enorme schadepost komen te staan wanneer deze niet door zou gaan.

De Turkse overheid dreigde echter de samenwerking te verbreken wanneer de Nieuwe Kerk niet akkoord zou gaan met de genoemde wijzigingen in de catalogus. De catalogus is uiteindelijk uitgebracht zoals de Turkse overheid het wenste. Critici beschuldigden de Nieuwe Kerk gebogen te hebben voor censuur. (*Volkskrant*, 26-02-2007)

In dit onderzoek wordt deze kwestie geanalyseerd waarbij de volgende hoofdvraag centraal staat: Was er bij de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' sprake van censuur?

Is het zo dat een Nederlandse kunstinstelling heeft gebogen voor de censuur van de regering van een ander land? Of is er juist sprake van storm in een glas water, aangewakkerd door de altijd gretige media? Zijn er afspraken gemaakt op basis van wederzijds respect?

Voor dit onderzoek zijn artikelen uit verschillende media geanalyseerd. Zowel de Nederlandse media, het internet als de Turkse media komen aan bod. Daarnaast zijn er diepte-interviews met deskundigen gehouden om meer inzicht te krijgen in deze kwestie.

In het eerste hoofdstuk staan de onderzoeksmethode en onderzoeksvragen centraal. Hier staat vermeld op welke wijze het onderzoek is opgebouwd en hoe de analyse uitgevoerd zal worden. In hoofdstuk 2 worden de begrippen censuur en botsende beschavingen besproken. Censuur is een zeer rekbaar begrip met meerdere betekenissen. De vraag of er sprake is van censuur is de hoofdvraag van dit onderzoek. Om meer inzicht te krijgen in de relatie tussen Turkije en Nederland en de eventuele toetreding tot de EU komen deze onderwerpen aan bod in hoofdstuk 3. Hoofdstuk 4 staat in het teken van het onderzoek. Door analyse van de artikelen en de interviews zal er antwoord gegeven worden op de onderzoeksvragen. In hoofdstuk 5 tot slot, de conclusie, waaruit zal blijken of er sprake was van censuur of niet.

Hoofdstuk 1 Onderzoeksopzet

1.1 Onderzoeksvraag

Twee maanden na de succesvolle opening van de tentoonstelling 'Istanbul. De stad en de Sultan', kwamen er geruchten op gang dat er mogelijk censuur gepleegd zou zijn in de catalogus. De Nieuwe Kerk heeft bij de opening van de tentoonstelling geen bekendheid willen geven aan de kwestie. Zij probeerde dit stil te houden, maar in de uitgave van 13 februari 2007 van *ZemZem* werd bekend gemaakt dat de catalogus door inmenging van de Turkse overheid een andere vorm had gekregen. Het artikel belicht de gang van zaken en laat Osmanist en auteur Jan Schmidt, schrijver van een van de geweerde artikelen, aan het woord. Ook de Nieuwe kerk wordt

om een reactie gevraagd. In dit themanummer van *ZemZem* is het geweigerde artikel van Schmidt gepubliceerd.

De media zagen hun kans schoon en doken bovenop de kwestie. De Nieuwe Kerk werd op vele fronten aangevallen en ervan beschuldigd gecensureerd te hebben. Ook de culturele wereld verweet de Nieuwe Kerk de rug niet recht gehouden te hebben.

Maar was er daadwerkelijk sprake van censuur of was het een ordinaire mediareel? De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: was er bij de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' sprake van censuur?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moeten er een aantal subvragen gesteld worden. Zo wordt de kwestie vanuit meerdere zijden belicht en ontstaat er een volledig verslag van de gebeurtenissen rond de tentoonstelling. Allereerst is het voor dit onderzoek van belang meer inzicht te krijgen in de tentoonstelling. Door de verwachtingen van de tentoonstelling tegenover het eindresultaat te zetten, kunnen er verschillende conclusies getrokken worden. De eerste subvraag luidt: heeft de tentoonstelling aan de gestelde verwachtingen voldaan?

Daarnaast moeten de achtergronden van deze kwestie belicht worden. Wordt de kwestie rond de catalogus door de media en culturele wereld gezien als censuur, of denken die daar anders over? De tweede subvraag luidt: zien de kunstwereld en de media de kwestie als censuur?

Turkije en Nederland zijn landen met verschillende normen en waarden. Deze verschillen kunnen invloed hebben op de samenwerking. De derde subvraag luidt: hebben culturele verschillen invloed gehad op de kwestie?

De culturele wereld ziet de financiële aspecten nog altijd als iets dat verborgen moet blijven en niet gerelateerd dient te worden aan kunst en cultuur. Toch is geld niet meer weg te denken uit de culturele wereld. Hebben financiële motieven ook een rol gespeeld in deze kwestie? De vierde subvraag luidt: hebben financiële motieven een rol gespeeld in de beslissing van de Nieuwe Kerk?

Om een beter beeld te krijgen waarom Turkije bezwaar had tegen de artikelen in de catalogus, moet er inzicht gekregen worden in de geschiedenis en de huidige situatie van Turkije. Ook de relatie van Turkije met de EU zal onder de loep genomen moeten

Afbeelding 1
Uitgave waarin de kwestie
rond de tentoonstelling
onthuld wordt

worden. De vijfde subvraag luidt: heeft de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU invloed gehad op de kwestie?

De kwestie heeft tot ophef geleid in Nederland. Maar werd er ook in Turkije aandacht aan besteed? De zesde subvraag luidt: werd er ook in de Turkse media melding gemaakt van de kwestie?

1.2 Data-analyse

De data van het onderzoek worden geanalyseerd met behulp van de inhoudsanalyse. Deze analyse kan zowel kwantitatief als kwalitatief van aard zijn. De inhoudsanalyse staat bekend als een analyse die garant staat voor betrouwbare resultaten en uitermate geschikt is voor generaliseren. Deze methode wordt ook wel gezien als de meest objectieve methode voor het bestuderen van teksten (Seale, 2004:368). Doordat teksten en interviews de hoofdbron van mijn onderzoek zijn, is deze methode geschikt. De interviews en artikelen worden op vier aspecten bestudeerd. Allereerst wordt vastgesteld wat er gezegd of geschreven wordt over censuur. Er wordt bekeken of de kwestie als een botsing van beschavingen gezien wordt. Daarnaast zullen de interviews en artikelen uitwijzen of financiële motieven van invloed zijn geweest op de afweging van de Nieuwe Kerk om de artikelen niet te plaatsen.

Tot slot wordt ingegaan op de relatie van Turkije met de EU en de invloed daarvan op de kwestie. De data die uit deze analyse naar voren komen worden vergeleken. Op deze manier wordt er een breed beeld geschetst en worden hoofdvraag en subvragen beantwoord.

De Turkse media zullen in een aparte paragraaf worden behandeld. Dit zal geen onderdeel uitmaken van de analyse van artikelen en interviews. Er wordt een analyse gemaakt van de artikelen waarbij de volgende vragen worden gesteld: wat wordt er besproken? Is de toon negatief of positief en komt de kwestie rond de catalogus aan bod?

1.3 Operationalisering van de begrippen

In het onderzoek staan enkele begrippen centraal. Deze worden tijdens het onderzoek getoetst. Allereerst censuur. Deze masterthesis draait om dit begrip. In de media wordt het woord censuur al snel in de mond genomen, maar hoe denken de professionals uit de culturele wereld erover? Zien zij de Turkse actie tegen de Nieuwe Kerk als een vorm van censuur of denken zij hier anders over?

De veranderingen en aanpassingen in de catalogus zijn opgelegd door de Turkse overheid. De Turken konden zich niet vinden in de wijze waarop Istanbul en het Osmaanse Rijk werden afgeschilderd in de artikelen. Is dit verschil in zienswijze cultureel afhankelijk? Is deze case een gevolg van botsende culturen? Samuel Huntington beweert in zijn boek *Botsende Beschavingen* dat conflicten vaak veroorzaakt worden door culturele verschillen. In hoofdstuk 2 wordt daarop dieper ingegaan. Door te onderzoeken hoe vaak er gesproken wordt over een cultuurverschil of van een botsing der culturen in de artikelen en in de interviews, kan er geconcludeerd worden of dit speelt.

Het volgende begrip dat geoperationaliseerd wordt, is het financiële motief. Hiermee wordt bedoeld in hoeverre financiële motieven hebben meegespeeld in de besluitvorming

van de Nieuwe Kerk. Naar aanleiding van de artikelen en afgenomen interviews wordt er een duidelijk beeld geschetst.

In hoeverre speelt de toetreding van Turkije tot de EU in deze kwestie een rol? Wordt er in de artikelen en in de interviews een link gelegd met het mogelijke Turkse lidmaatschap? Is er volgens de geïnterviewden een verband tussen het lidmaatschap en de ophef rond de kwestie en hoe kijken de geïnterviewden tegen de mogelijke toetreding van Turkije aan? Heeft deze tentoonstelling een goede invloed gehad op het toetredingsdebat? Wanneer er in de artikelen en interviews hiervan sprake is, kunnen er conclusies getrokken worden.

1.4 Interviews

Tijdens de interviews zullen de gesprekken verlopen aan de hand van de volgende topiclist.

- Achtergrond geïnterviewde
- Relatie tot tentoonstelling
- Visie op tentoonstelling vooraf
- Mening over tentoonstelling: censuur of niet
- Gedachten over de inmengingen van Turkse overheid
- Botsing van culturen
- Financiële voorwaarden binnen de cultuursector
- Gevolgen voor de museumwereld
- Gevolgen voor de Nieuwe Kerk
- Voorbeelden van censuur binnen Nederland
- Turkije en de EU

Hoofdstuk 2 Censuur

2.1 Inleiding

De hoofdvraag van dit onderzoek is de vraag of er sprake is van censuur. Het woord censuur wordt door de media veelvuldig en graag gebruikt. Maar wat betekent censuur? Wanneer is er sprake van censuur? Om hier een goed antwoord op te geven moet er eerst vastgesteld worden wat censuur betekent en wanneer er sprake is van censuur.

2.2 Censuur

Allereerst een definitie van censuur uit de Van Dale, het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal : 'Toezicht door een kerkelijke of wereldlijke overheid op voor publicatie bestemd drukwerk, het toneel, de film of wel op brieven, met de bevoegdheid daaruit te schrappen of te verbieden'. Verder wordt censuur door de *Van Dale* gezien als een inbreuk op de vrijheid van meningsuiting.

Censuur is geen modern begrip. Ook in de klassieke oudheid kende men censuur. In de ogen van Plato kon de ideale samenleving niet bestaan zonder de inperking van de kunst en Plato was er van overtuigd dat kunst een negatieve invloed had op de ratio. De massa moet beschermd worden tegen de verderfelijke invloed van kunst op de menselijke emoties en psyche. Doordat kunst volgens Plato niet meer is dan een weerspiegeling van het leven, mag dit niet als waarheid gezien worden. Wanneer de massa meent dat literaire werken, tragische komedies en schilderkunst de werkelijkheid weergeven, zal dat een verkeerde invloed hebben op de mens. Emoties en gevoelens zullen de plaats in nemen van de ratio. (Plato, 1991: 255-257)

Kunst mag, zoals hij in zijn geschriften aangeeft, alleen onder bepaalde voorwaarden voorkomen in de maatschappij. 'Wanneer men kan aantonen dat een kunstwerk niet alleen amusement biedt, maar ook nuttig is voor het maatschappelijke en persoonlijke leven, heeft het een plaats in de maatschappij.' (Plato, 1991: 257)

Pas wanneer voldaan is aan deze belangrijke voorwaarde kan kunst een plaats hebben in de maatschappij. De psychische ontwikkeling van de massa zal niet ondermijnd worden door de invloed van kunst. Uit de geschriften van Plato valt op te maken dat censuur in zijn tijd zeker aanwezig was. Naar zijn mening mocht de massa pas geconfronteerd worden met kunst nadat er van hogerhand besloten was dat die geen verderfelijke invloed had. Dit betekent een regulering van informatie. De massa krijgt pas inzicht in informatie, in dit geval kunst, nadat de elite de informatie heeft goedgekeurd. (Plato, 1991: 257-258)

Europa kende door de eeuwen heen censuur. Uit het onderzoek van R.J. Goldstein, *Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century Europe*, blijkt dat censuur en de invloed van de staat op het dagelijks leven langzaam beperkt werd door de modernisering. Waar in de Middeleeuwen alle touwtjes in handen waren van de kerk en de elite, veranderde dit na 1800 in een snel tempo. Rond 1800 was zeventig procent van de massa ongeletterd en leefde men in kleine gemeenschappen. Slechts drie procent van de Europese bevolking leefde in steden met een inwoneraantal groter dan honderdduizend inwoners. Informatie kon eenvoudig gereguleerd worden. Honderd jaar later kon zeventig procent lezen en leefde vijftien procent in grote steden. De geschreven pers had een groter bereik gekregen. (Goldstein 1989:2)

De meeste strijd rond persvrijheid en censuur vond plaats in de negentiende eeuw. De conservatieven wilden de macht in behouden. Zij wilden de massa alleen informeren met datgene wat zij geschikt achtten. Zij waren bang dat persvrijheid zou leiden tot opstand en uiteindelijk tot verlies van hun machtspositie. De drie grootste vijanden van de staat waren pen, inkt en papier. (Goldstein 1989:26)

Nederland wordt als een land gezien dat vrijheid hoog in het vaandel heeft staan, maar ten tijde van de Republiek was er wel degelijk sprake van censuur. In 1726 verbood het Hof van Holland opruiende of schokkerende teksten te publiceren waar staat en religie aanstoot aan konden nemen. Het schrijven daarvan was daarentegen niet verboden. (Mathijssen 1996:15-16) In de Franse tijd was het verboden om artikelen te drukken zonder toestemming van de overheid. Er was slechts een beperkt aantal drukkers die toestemming hadden om hun beroep uit te oefenen.

In 1814 werden de regels omtrent persvrijheid en censuur opgenomen in de Grondwet. Dit betekende niet dat er geen verbod was op geschriften die als opruiend en zedeloos gezien werden. Die mochten wel geschreven worden, maar publicatie was verboden. De kerkelijke autoriteiten waren van mening dat de pers veel te vrij was. Zowel voor als na de Franse revolutie drong de kerk aan op censuur. (Mathijssen 1996:16-17)

Vanuit de katholieke kerk werd de censuur geregeld door de Index Librorum Prohibitorum, ingesteld in 1559. De lijst van verboden boeken liep zeer uiteen. Naast voor de hand liggende auteurs als De Sade en Voltaire stonden ook Erasmus en Heinsius op de lijst. Censuur vanuit de kerk had meer invloed op de bevolking dan censuur vanuit de overheid. In de achttiende en negentiende eeuw was elke handeling verbonden met een religieuze gedragsregel. Een verbod vanuit de kerk werd door de massa klakkeloos geaccepteerd. (Mathijssen 1996:16-17)

In het Nederland van nu zijn censuur en persvrijheid geregeld bij wet. In artikel 7 van de Grondwet is de vrijheid van meningsuiting, waartoe persvrijheid en censuur behoren, geregeld:

1. Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet stelt regels omtrent radio en televisie. Er is geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio- of televisie-uitzending.
3. Voor het openbaren van gedachten of gevoelens door andere dan in de voorgaande leden genoemde middelen heeft niemand voorafgaand verlof nodig wegens de inhoud daarvan, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. De wet kan het geven van vertoningen toegankelijk voor personen jonger dan zestien jaar regelen ter bescherming van de goede zeden.
4. De voorgaande leden zijn niet van toepassing op het maken van handelsreclame.

Dit artikel verbiedt preventieve censuur. Voorafgaand aan publicatie mogen uitingen niet gecensureerd worden door derden, mits ze niet in strijd zijn met de wet. (

<http://www.grondweteuropa.nl/9326000/1f/j9vvgn5o5i819wf/vgrnbj1z0qzw> 30-11-2007)

Er zijn verschillende vormen van censuur. Naast censuur die wordt opgelegd door een overheid of een gezagsdragende instantie, is er ook zelfcensuur. De definitie van zelfcensuur volgens *Van Dale* luidt: 'Censuur op wat men zelf doet, schrijft en publiceert.'

Bij zelfcensuur is er geen spraken opgelegde censuur door derden, maar door de persoon of instantie zelf.

Voor het verdere onderzoek is het belangrijk dat er een eenduidige definitie van censuur wordt gehanteerd. Binnen dit onderzoek wordt censuur als volgt gedefinieerd: wanneer uitingen aangepast, verwijderd of verboden worden onder druk van derden, is er sprake van censuur.

2.3 Botsende beschavingen

In het boek *Botsende beschavingen* van Samuel Huntington staat het conflict tussen culturen centraal. Volgens Huntington wordt culturele identiteit steeds belangrijker voor een volk of groep. Na de Koude Oorlog betekenden politiek, ideologie en economie niet meer de scheiding tussen groepen of volkeren, maar cultuur. De zoektocht naar culturele identiteit, wie ben ik, wordt steeds belangrijker. (Huntington 1997:15-17)

Er bestaat niet zoiets als een universele beschaving. Er is een aantal normen en waarden die wereldwijd in verschillende beschavingen overeenkomen: de veroordeling van moord, het recht op gezinsvorming en een innerlijke scheidingslijn tussen goed en kwaad. Maar een universele beschaving die zich uitstrekt tot het gebied van taal en religie is er niet. De verschillen in beschavingen uiten zich in conflicten (Huntington 1997:57-60)

Door de grote macht van het Westen wordt de Westerse beschaving door de westerlingen zelf als de enige uitkomst van de modernisering gezien. Andere beschavingen reageerden op drie manieren op de verwestering en modernisering. Allereerst is er verwerping. Japan en China hebben de Westers beschaving vanaf de eerste contacten tot halverwege de negentiende eeuw verworpen. Dit werd pas na een gewelddadig offensief verbroken. De enige uitkomst van verwerping is totale isolatie in de wereld. (Huntington 1997:74-75)

Naast het verwerpen van de modernisering en verwestering is er een tweede mogelijkheid: het Kemalisme. Dit betekent dat een beschaving zowel modernisering als verwestering aanvaardt. Modernisering en verwestering kunnen niet zonder elkaar. Om tot een economische bloei te komen, moet de oude samenleving opnieuw ingericht worden om mee te kunnen draaien in de wereld. Een land moet dan een eeuwenoude cultuur opgeven en een nieuwe cultuur importeren. Dit is een moeizaam proces. Het begrip Kemalisme is afgeleid van Moestafa Kemal Atatürk, de Turkse leider die na instorting van het Osmaanse Rijk Turkije naar een moderne en westerse staatsinrichting leidde. (Huntington 1997:75-76)

De derde wijze waarop beschavingen omgaan met verwestering en modernisering is reformisme. Dit betekent dat zij de modernisering aanvaarden, maar de verwestering verwerpen. Landen implementeren de moderne technieken en proberen deze te verenigen met oude tradities en culturele waarden. Het is echter wel moeilijk om de moderne technieken te accepteren en tegelijk de Westerse instituties buiten te houden. (Huntington, 1997:76-77)

Het Kemalisme, het adopteren van een nieuwe identiteit, is een zeer moeizaam proces. Tot op heden is dit nog geen enkel land gelukt zonder dat het land verscheurd raakte. Turkije is volgens Huntington een verscheurd land. Een land kan alleen een nieuwe identiteit aannemen wanneer er aan drie voorwaarden wordt voldaan. Allereerst moet de economische en politieke elite brede steun bieden aan het nieuwe concept. Ten tweede

moet de massa zich bij het besluit neerleggen en ten derde moet de Westerse gemeenschap Turkije met open armen ontvangen.

De Turkse elite stond geheel achter de staatsinrichting van Atatürk. Turkije heeft zich in 1959 voor de eerste maal kandidaat gesteld voor toetreding tot de EU maar is tot op heden nog niet volledig toegelaten. Nadat Turkije in politieke geschillen verschillende malen de kant van het Westen gekozen had, maar weinig steun vanuit het Westen terug kreeg, werden de banden met islamitische staten weer aangehaald. Na de Koude Oorlog en de slechte ervaringen met het Westen keerde de Turkse bevolking terug naar vertrouwde waarden, de islam. De steun vanuit de elite en de massa voor de nieuwe identiteit verslakte.

Nog steeds wacht Turkije op een positief oordeel op de aanvraag van het lidmaatschap voor de EU. Maar zolang Turkije niet omarmd wordt door de Westerse beschaving en de oude sentimenten worden gevoed, zal Turkije een verscheurd land blijven. (Huntington, 1997:154-159) De rol van Turkije is niet meer duidelijk. Enerzijds grijpt het land steeds meer terug op oude gebruiken, anderzijds vecht het voor een plaats in de EU. Een ding is wel duidelijk: Turkije zal zich steeds meer gaan richten op zijn eigen belangen.

Hoofdstuk 3 Achtergronden van het onderzoek

3.1 De Nieuwe Kerk

Afbeelding 2
De Nieuwe Kerk Amsterdam
tentijde van de tentoonstelling
'Istanbul. De Stad en de Sultan'.
http://amsterdam.nl/vrije_tijd_toerisme/uit_eten_en_uitgaan?ActId=29451
Fotograaf onbekend

De Nieuwe Kerk werd gebouwd in 1408. In 1814 legde Koning Willem I er de eed af. Vanaf die tijd is de Nieuwe Kerk de plaats waar de inhuldiging van de Oranjes plaats vindt. In 1959 startte de grote renovatie van de kerk die in 1980 gereed was. De kosten voor de zorg van de kerk liepen zo hoog op dat die voor het kerkbestuur niet langer draagbaar waren. Daarom werd in 1979 de Nationale Stichting de Nieuwe Kerk opgericht. Hierdoor kreeg de Nieuwe Kerk een nieuwe functie: naast de functie van gebedshuis kwam er een culturele functie.

In de Nieuwe Kerk zijn vaak tentoonstellingen te bezichtigen; er worden manifestaties gehouden; lezingen gegeven en er zijn orgelconcerten te beluisteren. Ook het huwelijk van Prins Willem-Alexander en Prinses Maxima is in de Nieuwe Kerk voltrokken. Deze verschillende activiteiten hebben van de Nieuwe Kerk een cultureel centrum gemaakt. (www.nieuwekerk.nl)

3.2 De tentoonstelling Istanbul de Stad en de Sultan

Van 16 december 2006 tot 15 april 2007 was in de Nieuwe Kerk in Amsterdam de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' te bewonderen. Deze tentoonstelling trok veel bezoekers. Ruim 165.000 mensen hebben deze tentoonstelling bezocht, van wie 21% een Turkse achtergrond had. Dit vertaalde zich in 35.000 Turkse bezoekers. De Nieuwe Kerk heeft de tentoonstelling georganiseerd in samenwerking met verschillende Turkse musea, waaronder het Sakip Sabanci Museum en het Topkapi Paleis Museum. Daarnaast hebben verscheidene Nederlandse musea, waaronder het Wereldmuseum, stukken uitgeleend aan de Nieuwe Kerk.

De Nieuwe Kerk stelt zich ten doel een ontmoetingsplaats te zijn waar verschillende culturen kennis met elkaar kunnen maken. Een doel van de tentoonstelling was om de Turkse gemeenschap naar de Nieuwe Kerk te krijgen en om een positief beeld te geven van Turkije. Daarnaast zou de tentoonstelling een bijdrage kunnen leveren aan het actuele debat over de toetreding van Turkije tot de EU.

Ter ondersteuning van de tentoonstelling heeft de Nieuwe Kerk verschillende activiteiten georganiseerd, variërend van Turkse dans en muziek tot lezingen en debatten met sprekers als Geert Mak en Bernard Bouwman.

Afbeelding 3
Tentoonstellingsinterieur:
Moskee in een Kerk,
fotografie Jurgen
Koopmanschap

Naast het uitgebreide activiteitenprogramma kende de tentoonstelling ook een educatief onderdeel. Ongeveer 10.000 jongeren uit het primair en voortgezet onderwijs maakten kennis met de tentoonstelling. Voor kinderen van groep 7 en 8 van de basisscholen was een lesprogramma ontwikkeld. Via de website waren ook educatieve programma's voor het voortgezet onderwijs te downloaden. (De Nieuwe Kerk Amsterdam. 2007)

Afbeelding 4
Kaftan met goudgalon van Saliha,
dochter van sultan Abdülhamid I
Ottomaans, eind 18e eeuw
Wol, lengte 72 cm
Topkapi Paleis Museum

Onderzoeksbureau Motivaction heeft in opdracht van de Nieuwe Kerk een publieksonderzoek gedaan. Uit dit onderzoek blijkt dat de bezoeker de tentoonstelling gemiddeld met een 8,2 heeft gewaardeerd. Motivaction heeft met dit onderzoek een onderscheid gemaakt tussen bezoekers met een Turkse achtergrond en bezoekers zonder. Hieruit bleek dat de Nederlandse bezoekers de tentoonstelling hoger waardeerden dan de Turks-Nederlandse bezoeker. Daarnaast was er een duidelijk onderscheid te zien tussen de bezoekredenen. Turkse Nederlanders kwamen uit interesse voor het thema en uit trots op hun vaderland naar de tentoonstelling. Niet-Turkse bezoekers kwamen voor een nadere kennismaking met het Turkse erfgoed.

De Turkse bezoeker van de tentoonstelling was overwegend vrouw, jonger dan 35 jaar, gemiddeld opgeleid en woonachtig in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. De niet-Turkse bezoeker van de tentoonstelling kende het normale museumbezoekersprofiel. Overwegend vrouw, 55-plus, hoogopgeleid en woonachtig in het westen van het land.

3.3 Istanbul en het Osmaanse Rijk

De tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' richtte zich op het Istanbul ten tijde van de glorie-dagen van het Osmaanse Rijk. Het Osmaanse Rijk bestond van de 14de tot de 20ste eeuw en in zijn hoogtijdagen besloeg het grote delen van Noord-Afrika, Azië en Europa. De geschiedenis van Istanbul gaat nog veel verder terug dan het Osmaanse Rijk. Istanbul is gesticht door Griekse kolonisten rond 650 voor Christus. Wat begon als een provinciestadje genaamd Byzantium, groeide al snel uit tot een welvarende stadstaat. De groei was niet te stuiten en in het begin van de vierde eeuw na Christus maakte Constantijn de Grote haar tot hoofdstad van het Romeinse rijk. Byzantium werd omgedoopt tot Constantinopel. Nadat de stad in 1204 ingenomen werd door de kruisvaarders, raakte ze in verval. De stad werd geplunderd en van 1262 bezet gehouden door Venetië en haar Westerse bongenoten. In 1453 werd de stad opnieuw veroverd, ditmaal door de Turken. Onder leiding van Sultan Mehmed II werd Constantinopel ingelijfd in het Osmaanse Rijk. Wederom kreeg de stad een nieuwe naam, Istanbul. Istanbul werd de hoofdstad van het Osmaanse Rijk. (*ZemZem*, 2007 -1:8-9)
Vanaf het moment dat Istanbul de hoofdstad van het Osmaanse Rijk werd, werd zij gezien als de belangrijkste islamitische stad ter wereld. Het religieuze prestige van de stad was groot door haar prachtige moskeeën. Istanbul kende naast een meerderheid van Turkse moslims ook veel grote minderheden. Deze minderheden vestigden zich in aparte gedeelten van de stad (*ZemZem*, 2007-1:11)

Na de Eerste Wereldoorlog kwam er een einde aan het Osmaanse Rijk. Dat had in de oorlog de kant van Duitsland gekozen en stond na afloop aan de zijde van de verliezers. Op 30 oktober 1918 trokken de geallieerden het Osmaanse Rijk binnen. (Zürcher 1986:3) Na het uiteenvallen van het Osmaanse Rijk aasden zowel de Turken, Grieken en Armeniërs op Anatolië. In het vredesverdrag van Sèvres in 1920, waar het grondgebied van het Osmaanse Rijk verdeeld werd, was geen mogelijkheid voor een Turkse staat voorzien. Dit werd door de Turken niet geaccepteerd en opnieuw bonden zij de strijd aan. In de totstandkoming van het hedendaagse Turkije heeft Mustafa Kemal Pasja, later bekend als Atatürk, een leidende rol gespeeld. Na een lange strijd werd op 24 juli 1923 het Turkije zoals wij het nu kennen, geboren. (Zürcher 1986:7-8)

3.4 Turkije en de EU

Turkije als lid van de EU, de kranten staan er vol van. Maar dit is niet een vraagstuk van de laatste jaren. Turkije heeft zijn eerst aanvraag ingediend in 1959, een jaar na oprichting van de Europese Gemeenschap. (Griffiths / Özdemir 2004:21) Turkije is op politiek en militair vlak altijd een bondgenoot geweest van het Westen. Tijdens de Koude Oorlog koos het de zijde van de Verenigde Staten en het Westen tegen de Sovjet-Unie. (Griffiths / Özdemir 2004:23) Deze eerste aanvraag resulteerde in het Verdrag van Ankara, het associatieverdrag tussen Turkije en EU. Maar tot een daadwerkelijke toelating als kandidaat-lid kwam het niet. Dit had verschillende redenen. Na de toelating van aartsvijand Griekenland en de kwestie Cyprus werd het lidmaatschap onbereikbaar door Griekse veto's en de Turkse onwil voor oplossingen. Bovendien pleegde de militaire top tot twee maal toe een staatsgreep, in 1960 en in 1980. (Griffiths / Özdemir 2004:24 - 26)

In 1987 diende Turkije opnieuw een aanvraag in voor lidmaatschap. In een adviesrapport twee jaar later stond dat Turkije nog een lange weg te gaan had voordat het voldeed aan de eisen, wel werd een associatieverdrag van kracht. Dit verdrag werd in 1995 ingevuld op vier fronten. De douane-unie, versterking van samenwerking op EU beleidsterreinen, financiële hulp en een dialoog op het gebied van mensenrechten en democratie. (Griffiths / Özdemir 2004:28 - 29)

Tijdens de Top van Helsinki in 1999 werd Turkije geaccepteerd als kandidaat-lidstaat. In 2002 nam de Europese Raad van Ministers een toetredingsschap aan. Hierin staan alle maatregelen en hervormingen opgenomen waaraan Turkije moet voldoen om uiteindelijk volledig toegelaten te worden. (Griffiths / Özdemir 2004:31)

In de grondbeginselen van de EU maakt religie geen deel uit van de gemeenschappelijke waarden. De definitie luidt: 'De EU is een waarden- en handelingsverbond dat berust op de beginselen van vrijheid, democratie, alsmede eerbiediging van de rechten van de mens, de fundamentele vrijheden en de rechtsstaat'. (Zürcher / van der Linden 2004:8) Turkije uitsluiten op basis van religie is niet mogelijk, maar met vrijheid wordt bedoeld dat minderheden en andere geloofsgroepen geen beperkingen opgelegd krijgen. Doordat Turkije een islamitisch land is rijzen er op dit gebied twijfels. De vraag is of de Turkse islam de waarden waar de EU voor staat, negatief kan beïnvloeden.

De Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid heeft hier onderzoek naar gedaan. Volgens de WRR is er geen dreiging van de Islam omdat de Turkse staat constitutioneel wordt gevrijwaard van religieuze invloed. (Zürcher / van der Linden 2004:9)

In de conclusie van dit onderzoek komt naar voren dat de Islam geen belemmering is voor Turkije voor toetreding tot de EU. Allereerst is de seculiere staat diep geworteld in

de samenleving en kent Turkije eenzelfde ontwikkeling tot een democratische rechtsstaat als andere Europese landen. Wel heeft de islam altijd een rol gespeeld in de politiek, Turkije heeft een aantal politieke partijen die banden hebben met de Islam, waaronder de AKP, de regeringspartij van Turkije. Dit is niet anders dan in westerse landen waar sommige politieke partijen in beginsel ook steunen op de religie, zoals het CDA en de Christen Unie.

Wat wel een probleem vormt, is de staatsbemoeienis met religie. In Turkije is het vooralsnog verboden om gesluierd een overheidsgebouw te betreden, waaronder de universiteiten. Ook de grondwettelijke beperking op de democratie om de seculiere staat te behouden vormt een probleem. Het leger als bewaker van de seculiere staat past niet binnen de beginselen van de EU. Het is dan ook wenselijk dat deze zaken veranderen. (Zürcher / van der Linden 2004:10 - 11)

De Eurobarometer is een onderdeel van de Europese Commissie die de publieke opinie van de inwoners van de lidstaten in kaart brengt. In Eurobarometer 64 is onderzocht hoe Europa aankijkt tegen de toetreding van Turkije tot de EU. Uit dit onderzoek blijkt dat 54% van de inwoners van de EU vindt dat Turkije bij de EU hoort vanwege de geografische ligging. Slechts 40% is van mening dat Turkije tot Europa behoort vanwege de geschiedenis.

63% is bang dat immigratie naar meer ontwikkelde landen binnen de EU wordt aangemoedigd en maar liefst 55% is van mening dat de verschillen tussen Turkije en de lidstaten te groot zijn. (Eurobarometer 64, 2005:42)

Bijna vijftig jaar na de eerste aanvraag is Turkije nog geen lid van de EU. Wel zijn er veel stappen ondernomen om tot het volwaardige lidmaatschap te komen. Wanneer dit zal gebeuren, is nog onduidelijk. De publieke opinie in het Westen wordt steeds negatiever ten opzichte van een toetreding van Turkije. De Armeense kwestie en de opstelling van de Turken in deze kwestie doen hun zaak geen goed. Waar enkele jaren geleden de steun vanuit Turkije voor toetreding tot de EU nog tachtig procent was, is deze nu gedaald tot vijftig procent. Door de opgelegde veranderingen en bemoeienissen van het Westen trekt het nationalistische Turkije zich terug. (*Volkscrant*, 26-02-07)

3.5 Censuur in Turkije

In Turkije is het niet nieuw dat de overheid zich bemoeit met de inhoud van tentoonstellingen, boeken, andere kunstuitingen, artikelen en wetenschappelijke onderzoeken. Meerdere kunstenaars, journalisten, wetenschappers en auteurs zijn vervolgd in Turkije vanwege hun uitspraken. In de strafwet van Turkije staat dat eenieder die de Turkse natie beledigt, vervolgd kan worden. De meest bekende overtreding is het erkennen van de Armeense genocide. (*Elsevier*, 6-11-2007)

Deze kwestie is een van de redenen dat de catalogus van de tentoonstelling 'Istanbul. De stad en de Sultan' gecensureerd werd. Maar dat is niet het enige voorval. In Turkije zijn schrijver en Nobelprijswinnaar Orhan Pamuk en journalist Hrant Dink vervolgd wegens het beledigen van de Turkse identiteit. Nadat zij de Armeense genocide veroordeeld hadden, werden zij vervolgd. Belangrijk detail is dat het niet tot een daadwerkelijke veroordeling is gekomen. Hrant Dink is later door een Turkse ultranationalist vermoord. (*Elsevier*, 10-04-2007)

Concerned Historians, een netwerk van zevenhonderd historici en geïnteresseerden, brengt jaarlijks een rapport uit waarin censuur in de wereld in kaart wordt gebracht. Uit dit rapport blijkt dat in Turkije van september 2006 tot mei 2007 19 vervolgingen en zaken van censuur geregistreerd werden.

Deze zaken lopen van censuur op de erkenning van de Armeense genocide tot boycot van het internetprogramma Youtube omdat daar Atatürk beledigd wordt.

(<http://www.concernedhistorians.org/images/ar/07.pdf>)

Turkije bemoeit zich ook internationaal met de wijze waarop er gesproken wordt over de Armeense kwestie. Nadat in Frankrijk een wet aangenomen werd die de Armeense genocide veroordeelde, werd een oliepijpleiding voor Frankrijk op het grondgebied van Turkije geweigerd. De tentoonstelling over genocide van de Verenigde Naties in New York is onder druk van de Turkse overheid uitgesteld. In de tentoonstelling kwam de Armeense kwestie aan bod en dit viel verkeerd bij de Turken. (*Elsevier*, 10-04-2007)

Een commissie van het Amerikaanse congres heeft een resolutie aangenomen waarin de Armeense kwestie gezien wordt als genocide. Deze resolutie is na druk vanuit Turkije door het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden niet aangenomen. De angst om de militaire band met Turkije te verbreken was te groot. (*Elsevier*, 11-10-2007)

De kwestie rond de catalogus was niet de enige keer dat Nederland te maken kreeg met Turkse censuur. Het boekenweekgeschenk van 2007 was geschreven door Geert Mak. Dit boek, *De brug*, speelt zich af in Istanbul. Dit boek werd ook vertaald in het Turks, voor de Turkse Nederlander en voor de Turkse markt. Later bleek dat in de Turkse vertaling gevoelige passages over de Armeense kwestie, de Deense spotprenten en Sultan Mehmet II waren gekuist. Dit was gedaan door de Turkse uitgever, uit angst voor represailles na de moord op journalist Hrant Dink. (*NRC Handelsblad*, 7-04-2007)

Dit zijn enkele voorvallen uit een lange lijst. Onder druk van de EU zal artikel 301 van de Turkse strafwet aangepast worden. Dit artikel verbiedt het beledigen van de Turkse identiteit en natie. Door deze wet zijn velen vervolgd.

Hoofdstuk 4 Onderzoek

4.1 Inleiding

Voor dit onderzoek zijn vijf mensen geïnterviewd. Ernst Veen, directeur van de Nieuwe Kerk en Frans van der Avert, hoofd communicatie, educatie en marketing van de Nieuwe Kerk. Jan Schmidt, Osmanist en auteur van een van de verwijderde artikelen. Stanley Bremer, directeur van het Wereldmuseum in Rotterdam en Wolter Braamhorst, regisseur en maker van onder andere het programma Museumgasten. Charlotte Huygens, conservator islamitisch cultuurgebied, heeft een schriftelijke reactie gegeven. Naast de interviews zijn 31 artikelen geanalyseerd die zich richten op de tentoonstelling.

4.2 Censuur

Door analyse van de interviews en de artikelen wordt een beeld geschetst waaruit blijkt of er sprake is van censuur of niet. De verschillende uitspraken worden met elkaar vergeleken om tot een antwoord te komen.

Uit de interviews en de artikelen blijkt dat de problemen tussen de Turkse overheid en de Nieuwe Kerk ontstaan zijn bij de ondertekening van het contract. In het gesprek met Veen en Van der Avert kwam naar voren dat de contracten tot vier weken voor opening van de tentoonstelling nog niet waren getekend. Veen vertelt dat er geen problemen waren tot dat er politieke kwesties speelden. Nadat de PvdA en CDA hun partij- en Kamerleden dwongen een verklaring te ondertekenen dat zij het eens waren met de bewering dat de Armeense genocide werkelijk heeft plaatsgevonden¹, is het klimaat op de Turkse ambassade en in Turkije sterk verslechterd. Er kwamen nieuwe eisen en de Turkse overheid wilde inzicht in de artikelen. 'Omdat de contracten niet getekend waren en de opening dichterbij kwam, hebben we de artikelen uiteindelijk laten lezen', aldus Veen. Dit leidde tot de eis dat er zaken uit de artikelen geschrapt of veranderd moesten worden.

De Nieuwe Kerk ziet dit niet als censuur maar als zelfcensuur. Veen: 'De catalogus is inderdaad niet geworden zoals we het ons voorgesteld hadden. We hadden natuurlijk ook de gecensureerde teksten kunnen publiceren, maar dat wilden we niet. En dat is natuurlijk een soort van zelfcensuur.' Volgens de Nieuwe Kerk is er dus meer sprake van zelfcensuur dan van censuur van buitenaf. Nadat de Turkse overheid eiste dat verschillende onderdelen in de artikelen aangepast of verwijderd moesten worden, zat de Nieuwe Kerk in een lastig parket.

Volgens Van der Avert werden er voorstellen gedaan door de Turkse overheid om wijzigingen aan te brengen, waardoor de geschiedenis geweld werd aangedaan. 'Dat kan natuurlijk niet, liever geen teksten dan onjuiste teksten.'

Deze uitspraak staat haaks op de mening van de directeur van het Wereldmuseum, Stanley Bremer. Bremer heeft ook te maken gehad met censuur van een buitenlandse overheid. Dit gebeurde in de voorbereiding van de tentoonstelling over Tibet en de 14 Dalai Lama's. De Chinese overheid wilde wijzigingen zien in de inhoud van de tentoonstelling. Bremer is daar niet op ingegaan, waardoor in dit geval geen censuur heeft plaats gevonden. In het interview maakt hij duidelijk dat er niet gebogen mag

---

¹ Voor de verkiezingen van 2006 heeft het CDA twee aspirant-Kamerleden van de lijst gehaald en de PvdA een aspirant-Kamerlid. De reden hiervoor was dat zij de Armeens genocide ontkenden.

worden voor censuur. Voor hem is het weglaten van de artikelen uit de catalogus een zeer kwalijke zaak. 'Het verdraaien van de geschiedenis omdat de museumstukken anders niet naar Nederland komen, dat kan niet', aldus Bremer.

Schmidt sluit zich bij dit standpunt aan. Wel geeft hij aan dat de Nieuwe Kerk zich in een moeilijke positie bevond. Het contract was nog niet ondertekend en Turkije had een duidelijk machtoverwicht omdat de tentoonstelling de stukken uit Turkije nodig had. Maar Schmidt is wel van mening dat de Nieuwe Kerk te snel heeft toegegeven. Op de vraag of er sprake is van censuur antwoordt hij dan ook met een volmondig ja. 'Toen ik hoorde dat mijn artikel geweigerd was door de Turkse overheid, vond ik dit een schandaal. De voorgestelde veranderingen waren geschiedvervalsingen. Daar kon ik niet aan meewerken en ik heb al mijn artikelen terug getrokken. Dit noem ik censuur.'

Milder in zijn oordeel is Braamhorst. Ook voor hem is het duidelijk dat de Nieuwe Kerk zich in een moeilijke positie bevond. Door zijn ervaringen met kunstprogramma's weet hij hoe moeilijk het is wanneer een instelling of overheid inspraak wil hebben in het eindresultaat. Doordat de contracten niet getekend waren, had de Nieuwe Kerk weinig inspraak. 'Er is door de Nieuwe Kerk in deze kwestie misschien onhandig gemanoeuvreed, dat heeft geleid tot censuur', aldus Braamhorst. 'Wel is het te makkelijk om te zeggen dat de Nieuwe Kerk de rug recht had moeten houden. Dat staat te ver af van de praktijk.'

Huygens sluit zich hierbij aan. In een geschreven reactie maakt zij duidelijk dat er meerdere kanten aan de kwestie zitten. 'Hoewel ik vanzelfsprekend volledig tegen iedere vorm van censuur in welke tekst dan ook ben, kan ik er - zowel vanuit mijn ervaring in het bedrijfsleven als vanuit het museale veld - toch achterstaan dat je in contacten met landen waarin bepaalde vrijheden niet gelden, toch de samenwerkings- c.q. contractpartners zult moeten respecteren in hun zienswijzen. De voorkeur had natuurlijk gehad, als de Turkse overheid had kunnen instemmen met een tekst als 'de zienswijzen van de auteurs is niet automatisch die van de betrokken overheden''.

Over de onderwerpen waarop censuur is toegepast zijn de ondervraagden het eens. De Armeense kwestie zien zij allen als een onderwerp dat gevoelig ligt bij de Turken. Bremer vindt dit geen reden om het daarom niet op te nemen in de tentoonstelling. Volgens hem had de Armeense kwestie juist in de tentoonstelling gemoeten: 'De Nieuwe Kerk had het verhaal van twee kanten moeten laten zien en niet moeten terugkrabbelen. Als we zo doorgaan, ontstaat het gevaar dat we onze eigen identiteit verliezen.'

Ook Schmidt ziet de gevoeligheid van de Turken ten aanzien van de Armeense kwestie niet als een gegronde reden om zijn artikelen te wijzigen en te schrappen. Volgens hem is de politiek van Turkije erg nationalistisch. 'De Turkse republiek is een sterk nationalistisch gereguleerde staat. De grondwet schrijft voor dat de Turkse natie niet beledigd mag worden.'

Maar allen zijn het eens dat het censureren van onderwerpen als de stichting van Istanbul door de Grieken en homoseksualiteit in het Osmaanse Rijk een dwaze actie is. Braamhorst verwoordde dit als volgt: 'Bij de Armeense kwestie weet je dat dit gevoelig ligt, maar er zijn ook stukken geweigerd die gingen over homoseksualiteit en de stichting van Istanbul door de Grieken. Ik vind het echt onzin dat die er uit moesten worden gehaald.' Ook Veen en Van der Avert hebben zich verbaasd over de onderwerpen die de Turkse overheid gecensureerd heeft.

Een belangrijk principe in deze kwestie is de vrijheid van meningsuiting. Is die door de censuur van de Turkse overheid in het geding? Uit de reacties van de ondervraagde blijkt dat het recht van vrijheid van meningsuiting meespeelt. Veen en Van der Avert geven

tijdens het gesprek aan dat de vrijheid van meningsuiting een primair goed is en ook een grote rol heeft gespeeld in deze discussie. Uiteindelijk bleek dit toch minder zwaar te wegen dan het eigenlijke doel van de tentoonstelling: het verhaal van Istanbul in het Osmaanse rijk vertellen, aan Nederlanders en nieuwe Nederlanders.

Ook Braamhorst en Bremer zijn van mening dat de vrijheid van meningsuiting een rol speelde in de kwestie. In Nederland is de vrijheid van meningsuiting een groot goed, het is opgenomen in de Grondwet. Braamhorst stelt dat Nederland een open maatschappij is, juist hier moet over dit soort zaken gediscussieerd worden. Bremer is nog stelliger in zijn mening. 'Er zijn geen grenzen aan de vrijheid van meningsuiting. Op deze manier worden zaken juist bediscussieerd. Natuurlijk moeten we nadenken over de interpretatie van de geschiedenis, maar we proberen de geschiedenis wel zoveel mogelijk te brengen zoals wij die zien. We kunnen onze zienswijze toch niet veranderen omdat Turkije dat wil? Een van onze belangrijkste verworvenheden, de vrijheid van meningsuiting, staat op de helling.' Bremer geeft in het gesprek aan dat we met dit soort zaken niet laf kunnen omgaan. 'We moeten bij onze standpunten blijven, waar staan we anders over 50 jaar?'

In de museumwinkel werden de Nieuwe Kerk werden de verschillende opinies wel aangeboden. Ook de gewraakte artikelen waren hier gewoon te vinden. Daarnaast geeft de Nieuwe Kerk aan dat de Turkse overheid geen enkele invloed heeft gehad in de verdere programmering. Er zijn verschillende debatten geweest waar Turken, Armeniërs en Koerden aan deel namen. 'De problemen van de Turken gingen alleen over de catalogus', zo vertelden Veen en Van der Avert, 'maar de buitenwereld gaat met het verhaal aan de haal. Mensen zijn helemaal niet meer geïnteresseerd of de tentoonstelling zakelijk, ideologisch of educatief een enorm succes was. Men praat alleen over de kwestie. Ook de media: de Turken hadden die benepen visie, maar daar ging het nooit over. Het was allemaal onze schuld.'

Uit de cijfers blijkt dat de tentoonstelling een groot succes was. Hoge percentages Nederlanders en nieuwe Nederlanders hebben de tentoonstelling bezocht. Toch is in de museale wereld vooral het beeld blijven hangen dat er censuur gepleegd is. Wat voor rol hebben de media hierin gespeeld? Op 13 februari 2007 komt in de editie van het tijdschrift *ZemZem* naar buiten dat de catalogus van de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' gecensureerd is. Uit de geanalyseerde artikelen blijkt dat de meerderheid van de artikelen geschreven zijn nadat de kwestie in de openbaarheid was gekomen. Opvallend is dat het *Algemeen Dagblad* geen enkele melding maakt van de kwestie, terwijl dat in maart en april wel berichtte over het succes van de tentoonstelling. In de artikelen over de tentoonstelling van na 13 februari komt slechts in een enkel artikel de kwestie niet aan bod. De meeste artikelen die berichten over het einde en het succes van de tentoonstelling, refereren aan de kwestie. Opvallend is dat de artikelen veelal dezelfde opbouw kennen met dezelfde citaten. Frans van der Avert van de Nieuwe Kerk wordt veelvuldig geciteerd: 'Soms moet je concluderen: we komen er toch niet uit' en 'met name uit respect voor de auteurs zijn de bijdrage uit de catalogus verwijderd.' In een ruime meerderheid van de artikelen die geschreven zijn na 13 februari, komt de Armeense kwestie aan bod. Dit wordt als hoofdreden gegeven voor de censuur van de Turkse overheid.

Slechts in een beperkt aantal artikelen wordt de kwestie rond de catalogus in verband gebracht met een eerdere kwestie, die rond een tentoonstelling over Marokko in 2004,

ook in de Nieuwe Kerk.² Dit is de tweede keer dat de Nieuwe Kerk in verband wordt gebracht met censuur door een buitenlandse overheid. Opvallend is een artikel van *Nieuws uit Amsterdam*. Die berichtte in december 2006 dat de tentoonstelling kritischer had mogen zijn en dat het jammer is dat de negatieve kanten van het Osmaanse Rijk niet aan de orde komen. Volgens dit artikel is het jammer dat er weinig te zien is over de Grieken, Armeniërs en Koerden in Istanbul. Daarnaast komt in dit artikel ter sprake dat de Nieuwe Kerk slechte ervaringen heeft met tentoonstellingen in dit genre, met de expositie over Marokko.

De artikelen geschreven voor 13 februari zijn positief van aard. De tentoonstelling wordt met lovende woorden beschreven. De meeste artikelen vermelden dat Koningin Beatrix de tentoonstelling heeft geopend. Daarnaast is er een uitgebreide beschrijving te lezen van wat er te bezichtigen is. Na 13 februari slaat de stemming om. De berichten richten zich nu voornamelijk op de gecensureerde catalogus.

In de helft van de artikelen die zich richten op de kwestie komt Osmanist Jan Schmidt ter sprake en in iets mindere mate het tijdschrift *ZemZem*. *ZemZem* is het tijdschrift dat als eerste naar buiten kwam met de kwestie, dit in een interview met Jan Schmidt. Veel artikelen verwijzen naar Schmidt of *ZemZem*.

Na analyse van de interviews en de artikelen kan er antwoord gegeven worden op de subvraag: zien de kunstwereld en media de kwestie als censuur?

In dit onderzoek wordt censuur als volgt gedefinieerd: wanneer uitingen aangepast, verwijderd of verboden worden onder druk van derden is er sprake van censuur.

Uit de interviews blijkt dat alle ondervraagden het verwijderen van de artikelen uit de catalogus van de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' als censuur zien. Veen en Van der Avert zijn het hier niet geheel mee eens en noemen het zelfcensuur. Door de interviews wordt duidelijk dat de Nieuwe Kerk in een moeilijke positie zat. Omdat deze kwestie zo kort voor de openingsdatum speelde, had deze de keuze uit meewerken met de Turkse overheid of een tentoonstelling zonder medewerking van Turkije.

Uit de geanalyseerde artikelen blijkt dat de media de kwestie zien als censuur. Vrijwel alle berichtgeving in de media na 13 februari refereert aan de kwestie en noemt het censuur, 'buigen voor Turkije' of 'Turkije dicteert de Nieuwe Kerk'.

Een gegeven is dat de Nieuwe Kerk in een lastig parket zat. Enerzijds wilde die een tentoonstelling maken die de cultuur van het Osmaanse Rijk belichtte, anderzijds is de Nieuwe Kerk een onafhankelijke kunstinstelling. Hoewel de beweegredenen van de Nieuwe Kerk duidelijk zijn, kan niet anders geconcludeerd worden dat er in deze kwestie sprake is van censuur. De Nieuwe Kerk heeft de catalogus van de tentoonstelling gecensureerd onder druk van de Turkse overheid.

---

² In de tentoonstelling 'Marokko 5000 jaar cultuur' in 2004 werd er op verzoek van de Marokkaanse overheid de landkaart van Marokko aangepast. De grensaanduiding bij de Westelijke Sahara is bedekt met een sticker.

4.3 Botsing der beschavingen

Huntington bespreekt in zijn boek *Botsende Beschavingen* dat culturele verschillen tussen landen en bevolkingsgroepen redenen zijn voor het ontstaan van conflicten. Waren de culturele verschillen ook een reden voor het ontstaan van het conflict rond de catalogus van de Nieuwe Kerk? Door analyse van de interviews en de artikelen zal hier een antwoord op gegeven worden.

Uit alle interviews blijkt dat culturele verschillen invloed hebben gehad op het conflict. Wel kijken de geïnterviewden er op verschillende wijze tegen aan. Veen en Van der Avert zijn van mening dat culturele verschillen tussen Turkije en Nederland sterk van invloed zijn geweest op de kwestie. In Turkije is de museale wereld op andere wijze georganiseerd dan in Nederland. In Turkije is de band tussen overheid en museum zeer nauw. Musea kunnen zonder toestemming van de overheid weinig doen. De onderhandelingen liepen door deze constructie moeizaam. Veen: 'De overheid zetelt in Ankara en de musea zijn vooral in Istanbul te vinden. Hierdoor zijn afspraken moeilijk te maken. Daarnaast wisselden verantwoordelijke personen van functie. Gemaakte afspraken bleken niet meer te bestaan.' De verschillen in organisatiestructuur tussen Nederland en Turkije hebben de Nieuwe Kerk parten gespeeld. 'Dit land is een land dat enerzijds heel liberaal is en met een been in de toekomst staat en anderzijds nog sterk aan het verleden hangt. Daar hebben wij last van gehad', aldus Veen.

Braamhorst deelt deze mening. De Turkse manier van werken heeft invloed gehad op de kwestie. De Nieuwe Kerk was op de hoogte van de gevoeligheden van Turkije. De contractbespreking en ondertekening werden uitgesteld want alles liep volgens planning. De Turkse overheid wilden ook geen slapende honden wakker maken en sneed de gevoelige kwesties ook niet aan, tot het moment dat er getekend moest worden. Turkije bleef bij het standpunt dat de artikelen aangepast moesten worden. Zo konden beide partijen geen kant meer op en draaide het uit op verwijdering van de gewraakte artikelen. Braamhorst vindt dit geen typische Turkse actie. 'Dit is typisch gedrag van een overheid of grote instelling. Wanneer er een tentoonstelling gemaakt wordt over de kernproeven van Frankrijk en de gevolgen hiervan, krijg je bemoeienissen van de Franse overheid.'

In een schriftelijke reactie gaat Huygens in op de kwestie. 'Vanuit mijn ervaring in het bedrijfsleven en het museale veld kan ik er achter staan dat je in contacten met landen waarin bepaalde vrijheden niet gelden, toch de samenwerkings- c.q. contractpartners zult moeten respecteren in hun zienswijzen.' Huygens is van mening dat een goede samenwerking tussen verschillende culturen betekent dat er sprake moet zijn van wederzijds respect en dat in deze gevallen een instelling, in dit geval de Nieuwe Kerk, weinig anders kan doen dan deze verschillen te respecteren.

Bremer deelt de meningen van bovenstaande personen niet. Volgens hem is deze kwestie juist typisch voor gesloten samenlevingen. De eenzijdige kijk op de geschiedenis en de starre houding ten aanzien van afwijkende meningen zijn juist typisch Turks. Bremer: 'Dit is een cultuurverschil. In tegenstelling tot de Turken zijn wij gewend aan een grote mate van vrijheid van meningsuiting. Door de moderne communicatiemiddelen is de wereld kleiner geworden en wordt er op grote schaal met elkaar gecommuniceerd. Hierdoor wordt de indruk gewekt dat wij hier ook op onze woorden moeten gaan passen. En dat kan natuurlijk niet.'

Schmidt sluit zich bij Bremer aan en brengt het cultuurrelativisme ter sprake. Dit betekent dat elke cultuur gelijkwaardig is. Men kan elkaars cultuur niet beoordelen. Je kunt je aanpassen en meedenken met de verschillende culturen. Volgens Schmidt ging het hier in deze kwestie niet om. 'Er was geen wederzijds respect voor elkaars opvattingen. Het moest op de manier van de Turkse overheid of het ging niet door.' De culturele verschillen zijn volgens Schmidt groot. Turkije heeft een sterk nationalistisch gereguleerde staat, waarin sommige vrijheden niet vanzelfsprekend zijn. Volgens Huygens is een doelstelling van de Nieuwe Kerk internationale culturele relaties te bevorderen. 'Wanneer er meer kennis is van elkaars achtergrond, is een betere dialoog mogelijk', aldus Huygens

Uit de reacties van de ondervraagden blijken culturele verschillen mee te hebben gespeeld bij het ontstaan van dit conflict. Maar is de Nieuwe Kerk een slachtoffer geworden in deze botsing van culturen of is zij mede schuldig aan dit conflict? Een van de doelstellingen van de Nieuwe Kerk is middels cultuur een bijdrage leveren aan de relatie tussen verschillende landen. Cultuur heeft een brugfunctie tussen landen; wanneer mensen zich in elkaars cultuur verdiepen, zal er meer begrip ontstaan. In het licht van deze stelling is de tentoonstelling een succes volgens Van der Avert. 'De tentoonstelling heeft 165.000 bezoekers getrokken met verschillende culturele achtergronden. Zij hebben elkaar ontmoet, zij hebben de kunst gezien en deze opgedane ervaringen kunnen helpen in het doorbreken van vooroordelen en het verkrijgen van inzichten.' Voor de Nieuwe Kerk hebben tentoonstellingen te maken met maatschappelijk engagement met als doelstelling: de bevolkingsgroepen nader tot elkaar laten komen. De tentoonstelling was vanuit dat oogpunt bezien een succes.

Bremer is van mening dat het negeren van culturele verschillen gevaarlijk is. 'Nederland is te politiek correct. Wanneer er problemen ontstaan, kunnen feiten niet ontkend of genegeerd worden. Dat heeft de Nieuwe Kerk juist wel gedaan.'

Hoewel de meningen verdeeld zijn over de handelwijze van de Nieuwe Kerk, zijn alle ondervraagden de mening toegedaan dat verwijdering van de artikelen uit de catalogus niet de juiste oplossing was. Echter, door de ontstane situatie had de Nieuwe Kerk twee opties: kuising of verwijdering van de artikelen, óf verder gaan zonder de Turkse kunstcollectie.

Zien de media deze kwestie ook als een botsing van culturen of wordt dit aspect in de artikelen niet aangekaart? In de geanalyseerde artikelen wordt voornamelijk gesproken over de niet-overeenkomende zienswijze van beide landen en het feit dat Nederland en Turkije een andere visie op de geschiedenis hebben. In de artikelen gepubliceerd voor 13 februari 2007 wordt gesproken over een cultuurverschil tussen Turkije en Nederland. Het doel van deze tentoonstelling is volgens verschillende media een brug te slaan tussen Turkije en Nederland. Door verschillende activiteiten te organiseren rond het Turkse erfgoed kunnen culturele verschillen verdwijnen en wordt er begrip gekweekt voor elkaars standpunten en inzichten. Na 13 februari wordt er weinig gesproken over de brugfunctie van de tentoonstelling. Dan staan juist de verschillende interpretaties centraal.

Een enkel artikel vermeldt dat er sprake is van een geslaagde tentoonstelling, waar een brug geslagen is tussen nieuwe Nederlanders en Nederlanders. Door de grote belangstelling van Turkse Nederlanders voor de tentoonstelling beoordeelt het *Algemeen Dagblad* de tentoonstelling als geslaagd.

Herman Vuijsje, socioloog en free-lance journalist, publiceerde op 14 april 2007 in *NRC Handelsblad* een artikel waarin hij de Nieuwe Kerk beschuldigde van stalinistisch gedraai, hij diskwalificeert het instituut als een serieus te nemen kunstinstelling. In zijn artikel bespreekt hij meerdere voorbeelden van censuur in de westerse samenleving en stelt dat verschillen in normen en waarden zorgen voor dit soort situaties. Door zwichten en zwijgen komen de fundamenten van onze maatschappij op lossen schroeven te staan en zal het open debat niet meer gevoerd kunnen worden.

Na analyse van de interviews en de artikelen kan er antwoord gegeven worden op de subvraag: hebben culturele verschillen invloed gehad op de kwestie?

Uit de interviews en artikelen blijkt dat culturele verschillen invloed hebben gehad op de kwestie. Uit het boek *Botsende Beschavingen* van Huntington rijst het beeld op van Turkije als een verscheurd land. Het valt door afwijzing van het Westen terug op oude gebruiken en sentimenten. Wat de geïnterviewden aangaven in de gesprekken, was dat Turkije enerzijds erg liberaal en westers georiënteerd is en anderzijds nog sterk aan het verleden hecht. Waar enkele jaren geleden de steun in Turkije voor toetreding tot de EU nog tachtig procent was, is deze nu gedaald tot vijftig procent. Daarnaast blijkt uit de geschiedenis en rapporten dat Turkije een nationalistische cultuur heeft. Censuur is in Turkije niet ongewoon. Uit de publicaties van *Concerned Historians* blijkt dat Turkije jaarlijks veel censuurkwesties kent. De houding van Turkije in de kwestie rond de catalogus is niets nieuws. In Turkije is het beledigen van de Turkse natie wettelijk strafbaar en wordt deze wet regelmatig toegepast. Wel zal deze wet onder druk van de EU aangepast worden. Daarentegen is in Nederland de vrijheid van meningsuiting een groot goed. Het open debat is erg belangrijk, de geschiedenis en de visies daarop zijn multi-interpretabel; wetenschap dient waardenvrij te zijn. Dit verschil heeft de Nieuwe Kerk parten gespeeld.

Maar niet alleen verschillen op het gebied van de interpretatie van het verleden hebben invloed gehad op de kwestie. Uit gesprekken is ook gebleken dat het verschil in werkwijze meespeelt. Doordat de musea zich voornamelijk in Istanbul bevinden en de beslissingsbevoegdheid in Ankara, verliep het overleg tamelijk moeizaam.

Culturele verschillen hebben geleid tot censuur. Door de verschillende interpretaties van de geschiedenis is er een breuk ontstaan in de relatie tussen de Nieuwe Kerk en de Turkse overheid. Natuurlijk zijn er meerdere invloeden te onderkennen, maar culturele verschillen horen hier in elk geval bij.

4.4 Financiële motieven

De volgende vraag in dit onderzoek is of financiële motieven een rol hebben gespeeld in de beslissing van de Nieuwe Kerk om de artikelen geheel uit de catalogus te verwijderen. Uit het gesprek met Veen en Van der Avert blijkt dit het geval te zijn. Veen: 'We hadden er al twee en een half miljoen euro in gestoken en besloten deze tentoonstelling te maken. Dit heeft ook te maken met onze verantwoordelijkheid. We willen dit werk doen en blijven doen en de salarissen moeten ook doorbetaald worden. Daarnaast is er gemeenschapsgeld in deze tentoonstelling geïnvesteerd.' De Nieuwe Kerk is een onderneming die alleen kan voortbestaan door het exploiteren van de ruimte en het uitvoeren van tentoonstellingen.

Ook Braamhorst is van mening dat het financiële motief niet eenvoudig weg te denken valt uit de culturele wereld, hoe graag men dit ook zou willen. Er was al veel geld in de tentoonstelling gestoken. Het zou grote financiële gevolgen hebben, mocht de tentoonstelling afgelast worden. Maar op de vraag of Veen gezwicht is voor deze gevolgen, antwoordt Braamhorst; 'Nee. Juist deze man heeft wereldwijd ervaring met dit soort onderhandelingen, vaak op het scherp van de snede. De Nieuwe Kerk is een van de weinige instellingen in Nederland die er mede hierdoor in slaagt diverse topstukken daadwerkelijk hier te krijgen.'

Schmidt denkt dat de financiële druk doorslaggevend is geweest in de beslissing van de Nieuwe Kerk. Daarnaast zijn er meerdere zaken die op de beslissing van invloed zijn geweest. Zo zou de Koningin de tentoonstelling openen. Mede hierdoor is beslissing in een stroomversnelling gekomen.

Ook Bremer is van mening dat het grotendeels een financiële afweging is geweest. Uit de artikelen die geschreven zijn over de kwestie blijkt dat slechts een kwart de financiële kant van de kwestie ter sprake brengt. In deze artikelen wordt de Nieuwe Kerk beschuldigd van censuur omwille van financiële motieven. Veen wordt meerdere malen geciteerd: 'We waren al twee jaar bezig en hadden er al twee miljoen inzitten'. Dit citaat komt uit een interview met Harmen Bockma van 26 februari 2007 in de *Volkskrant*. Een enkel artikel neemt het voor de Nieuwe Kerk op: een kostenpost van 2 miljoen euro zou catastrofaal kunnen zijn voor het voortbestaan van de instelling. Maar in de meerderheid van de artikelen wordt de Nieuwe Kerk gezien als een instelling die culturele onafhankelijkheid niet belangrijker vindt dan het financiële plaatje.

Na analyse van de interview en de artikelen kan de volgende subvraag beantwoord worden: hebben financiële motieven een rol gespeeld in het beslissingsproces van de Nieuwe Kerk?

Uit de interviews blijkt dat financiële motieven een rol gespeeld hebben in het beslissingsproces van de Nieuwe Kerk. Veen geeft in het interview ook aan dat de Nieuwe Kerk ook de verantwoordelijkheid heeft voor het runnen van een particuliere instelling. Wanneer de Turken zich terug getrokken hadden, zou de tentoonstelling niet rendabel zijn geweest. Ook de andere geïnterviewden vinden dat het financiële motief een rol gespeeld heeft. Braamhorst geeft duidelijk aan dat dit motief niet alleen bij de Nieuwe Kerk speelt. In de culturele wereld valt het financiële aspect niet meer weg te denken. In de artikelen uit de media komt het financiële aspect in mindere mate naar voren, en waar dit wel besproken wordt, wordt Veen geciteerd.

De conclusie die hier uit getrokken kan worden is dat financiële gevolgen invloed gehad hebben op de beslissing van de Nieuwe Kerk. Veen geeft dit zelf in verschillende interviews aan.

4.5 Turkije en de EU

Zoals eerder besproken in dit onderzoek staat Turkije in de belangstelling door de vraag of Turkije wel of niet toetreedt tot de EU. Door de belangstelling voor Turkije is het niet ondenkbaar dat de kwestie rond de catalogus daarom vrij snel is opgepakt door de media. Ook in de interviews is de kwestie Turkije en de EU aan bod gekomen.

Of de toetredingskwestie invloed heeft gehad op de censuur van de catalogus is moeilijk te bepalen. Een belangrijk discussiepunt in het toetredingsdebat van Turkije is de erkenning van de Armeense genocide. Deze discussie speelde ook in Nederland, zoals besproken in paragraaf 2. Uit het gesprek met Veen en Van der Avert blijkt dat de problemen ontstonden nadat PvdA en CDA partij- en Kamerleden dwongen een verklaring te ondertekenen dat zij het eens waren met de bewering dat de Armeense genocide werkelijk heeft plaats gevonden. Hierna is de verstandhouding met de Turkse ambassade in Nederland en met de Turkse overheid verslechterd. Braamhorst geeft in het gesprek aan dat Turkije in het middelpunt van de belangstelling staat. Telkens wanneer Turkije zich positief wil presenteren naar het buitenland, wordt er op 'pijnknop' van de Armeense kwestie gedrukt.

Of de geïnterviewden Turkije als volwaardig lid van de EU zien, is een van de vragen die tijdens de interviews zijn gesteld. Volgens Schmidt is dat een speculatieve vraag, de Armeense kwestie zal Turkije altijd als het zwaard van Damocles boven het hoofd blijven hangen. 'Wanneer zij toegeven dat er genocide heeft plaatsgevonden, is het mogelijk dat er een keerpunt komt in de zienswijze van de Turken. Daar zullen echter decennia overheen gaan'. Ook Veen, Van der Avert en Braamhorst zien de toetreding van Turkije tot de EU niet als iets dat binnen afzienbare tijd tot de mogelijkheden behoort.

Braamhorst is van mening dat de oude garde eerst plaats moet maken voor nieuwe gezichten. Wanneer er een frisse wind door Turkije waait, zal het toetredingsproces voorspoediger verlopen. Veen geeft aan dat het land op dit moment in een overgangsproces zit; wanneer dit proces voltooid is, zal Turkije lid kunnen worden. Veen en Van der Avert vinden het wenselijk dat Turkije lid wordt van de EU. Het land is zeer strategisch gelegen, zowel op een geografisch als politiek vlak. Daarnaast zou toetreding tot de EU positieve consequenties kunnen hebben voor het land zelf. Volgens Van der Avert zal Turkije zich na toetreding aan bepaalde wetten en verdragen moeten houden, die uiteindelijk de levensstandaard van de Turken zullen kunnen verhogen. Ook Braamhorst vindt het wenselijk dat Turkije lid wordt van de EU, maar geeft in het gesprek aan dat de publieke opinie van het Westen zal moeten veranderen, wil Turkije toetreden tot de EU. De Armeense kwestie moet volgens Braamhorst eerst opgelost worden voor er verder onderhandeld kan worden. 'Het probleem van de Armeense kwestie is dat iedereen er een mening over heeft, terwijl weinig mensen er de juiste kennis over hebben.'

Schmidt sluit zich bij de mening van bovenstaande personen aan. Het is wenselijk dat Turkije lid wordt van de EU. 'Turkije is een buffer tussen Europa en het Midden-Oosten. Op militair vlak is het zeer wenselijk dat het toetreedt tot de EU. Historisch gezien hoort Turkije bij Europa. Het is al eeuwenlang een Europese natie en het heeft uitgestrekte gebieden in Europa beheerd. Sinds de zestiende eeuw is Turkije betrokken bij het Europese machtsspel.'

Maar op het gebied van normen, waarden en tradities twijfelt Schmidt. Europa kent een christelijke traditie, Turkije is een islamitisch land. 'Turkije is een land dat zich tussen twee culturen beweegt. Het is geen Arabisch, maar ook geen Europees land. Hierdoor

voelt Turkije zich vaak alleen en onbegrepen in de wereld. Dat is de stemming die nu in Turkije heerst', aldus Schmidt.

Nederland is bezig de relatie tussen Turkije en Nederland te verbeteren. Op 27 november 2007 is het Turkije Instituut opgericht. Dit instituut staat onder leiding van prof.dr. E.J. Zürcher en is gericht op het verbeteren van de kennis over Turkije in Nederland. (<http://www.turkije-instituut.nl/>)

In de artikelen die geschreven zijn over de tentoonstelling, 'Istanbul. De Stad en de Sultan' komt de Turkse toetreding in minder dan een kwart van de artikelen aan bod. Een kleine meerderheid van deze artikelen is geschreven voor 13 februari. De tentoonstelling wordt gezien als een positieve bijdrage in het toetredingsdebat. Na 13 februari wordt ook het toetredingsdebat van Turkije tot de EU gezien als een aanleiding tot de problemen. In de media wordt de commotie rond de PvdA en het CDA met de aspirant Kamerleden als een reden gezien waardoor de Turken meer eisen gingen stellen. Na analyse van de interviews en de artikelen kan het antwoord gegeven worden op subvraag: heeft de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU invloed gehad op de kwestie?

De mogelijke toetreding van Turkije tot de EU houdt de gemoederen de al jaren bezig. De laatste jaren lijkt de toetreding dichterbij te komen en mede hierdoor staat Turkije in het middelpunt van de belangstelling. Uit de artikelen die geschreven zijn voor 13 februari blijkt dat de tentoonstelling gezien wordt als een positieve bijdrage aan het debat. Na 13 februari blijkt dat juist de mogelijke toetreding tot de EU en alles hier omheen invloed hebben gehad op de kwestie rond de catalogus. In de artikelen en in interviews komt naar voren dat de Europese druk om de Armeense genocide te erkennen de Turken niet milder stemt. Nadat PvdA en CDA Kamerleden van de kieslijst hadden geschrappt, zijn volgens Veen de problemen begonnen. Ook Braamhorst ziet de continue belangstelling voor Turkije als een oorzaak waardoor de kwestie rond de catalogus opgepakt is door de media. Alle ondervraagden zien Turkije wel als een toekomstig lid van de EU en beschouwen dat als een wenselijke ontwikkeling.

4.6 Turkse media

In deze paragraaf zullen de Turkse media besproken worden, waarmee de volgende subvraag wordt beantwoord: werd er in de Turkse media melding gemaakt van de kwestie?

In de Turkse media zijn negen artikelen gevonden die aandacht besteedden aan de tentoonstelling. De artikelen waren alle zeer positief van aard. Opvallend is dat zij alle vermeldden dat de tentoonstelling geopend werd door Koningin Beatrix. In een artikel werd vermeld dat Prins Willem-Alexander en Prinses Maxima in de Nieuwe Kerk getrouwd zijn. Daarnaast werd de tentoonstelling nauwkeurig beschreven in de artikelen. Eén artikel is zelfs zeer positief en ziet de tentoonstelling als goede publiciteit voor Turkije. Dit artikel maakt ook melding van de onderhandelingen tussen Turkije en de EU over toetreding. Deze tentoonstelling zou hierop volgens de betreffende krant een gunstige invloed hebben.

Slechts één artikel maakt melding van censuur in de catalogus. In dit artikel wordt aangegeven welke onderwerpen gewijzigd of verwijderd dienden te worden. De woordvoerder van de Nieuwe Kerk wordt in dit artikel geciteerd als zou dit binnen de

Nieuwe Kerk de normale gang van zaken zijn. De voorwerpen komen uit Turkije, zo stelt de auteur, en Turkije heeft het recht om te beslissen wat er over geschreven wordt. Er kan geconcludeerd worden dat de Turkse media positief zijn over de tentoonstelling, de kwestie wordt slecht eenmaal genoemd en financiële motieven of culturele verschillen komen niet aan de orde. De mogelijke toetreding tot de EU wordt wel besproken. De tentoonstelling zal volgens de Turkse media een positieve invloed hebben op het debat over de toetreding.

Hoofdstuk 5 Conclusie

5.1 Inleiding

Voor dit onderzoek zijn vijf interviews, een schriftelijke reactie op de kwestie en 31 artikelen geanalyseerd. Deze bronnen hadden alle betrekking op de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' van de Nieuwe Kerk in 2006-2007. Hierbij is gekeken naar vier aspecten: censuur, culturele verschillen, financiële motieven en toetreding tot de EU. Na deze analyse kunnen de hoofdvraag en subvragen beantwoord worden.

5.2 Subvragen

1. Heeft de tentoonstelling aan de gestelde verwachtingen voldaan?

Uit onderzoek blijkt dat voor de tentoonstelling veel belangstelling bestond. 165.000 mensen hebben de tentoonstelling bezocht, waarvan 35.000 met een Turkse achtergrond. Het doel van de tentoonstelling was het vormen van een brug tussen Nederlanders en nieuwe Nederlanders. Daarnaast wilde de Nieuwe Kerk een ontmoetingsplaats zijn voor mensen van verschillende culturen en wilde zij meer bekendheid geven aan de Turkse cultuur. Uit het evaluatieonderzoek van de Nieuwe Kerk blijkt dat deze doelen gehaald zijn. Daarnaast blijkt uit de interviews dat de ondervraagden de tentoonstelling als succesvol zien, ofschoon de censuurkwestie hier een smet op heeft geworpen. Ook de media zien de tentoonstelling als succesvol, al drukt daar ook de censuur een negatief stempel op.

2. Zien de kunstwereld en de media de kwestie als censuur?

Uit de interviews en geanalyseerde artikelen blijkt dat alle ondervraagden en media het verwijderden van de artikelen uit de catalogus van de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' als censuur zien. Vrijwel alle berichtgeving in de media na 13 februari refereert aan de kwestie en noemt het censuur.

De Nieuwe Kerk zat in een lastig parket. Enerzijds wilde zij samen met Turkije een tentoonstelling maken die de cultuur van het Osmaanse Rijk belicht en anderzijds is zij een onafhankelijke kunstinstelling. Hoewel de beweegredenen van de Nieuwe Kerk duidelijk zijn, kan niet anders worden geconcludeerd dat er in deze kwestie sprake is van censuur. De catalogus van de tentoonstelling is gecensureerd onder druk van de Turkse overheid.

3. Hebben culturele verschillen geleid tot censuur?

Zowel uit de gesprekken als uit de media komt naar voren dat de verschillen in visie hebben geleid tot censuur. Ook is gebleken dat het verschil in werkwijze meespeelt. Doordat de musea zich voornamelijk in Istanbul bevinden en de beslissingsbevoegdheid in Ankara, was overleg erg moeizaam. Geconcludeerd kan worden dat culturele verschillen invloed hebben gehad op de censuurkwestie. Door de verschillende interpretaties van de geschiedenis is er een barst ontstaan in de relatie tussen de Nieuwe Kerk en de Turkse overheid. Natuurlijk zijn er meerder invloeden te onderkennen, maar culturele verschillen spelen hier zeker een rol.

4. Hebben financiële motieven een rol gespeeld in het beslissingsproces van de Nieuwe Kerk?

Uit de interviews en artikelen blijkt dat financiële motieven een rol gespeeld hebben in het beslissingsproces van de Nieuwe Kerk. In de culturele wereld valt het financiële aspect niet meer weg te denken.

De conclusie die hier uit getrokken kan worden, is dat de financiële gevolgen van het mogelijk afgelasten van de tentoonstelling invloed hadden op de beslissing van de Nieuwe Kerk. Veen geeft dit in verschillende interviews aan.

5. Heeft de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU invloed gehad op de kwestie?

Uit de artikelen die geschreven zijn voor 13 februari blijkt dat de tentoonstelling gezien wordt als een positieve bijdrage aan de toetredingskwestie. Na 13 februari blijkt dat juist de mogelijke toetreding tot de EU en alles hierom heen invloed hadden op de kwestie rond de catalogus. In de artikelen en in interviews komt naar voren dat de Europese druk om de Armeense genocide te erkennen de Turken niet milder stemt. Ook wordt de continue belangstelling voor Turkije gezien als een reden waardoor de kwestie rond de catalogus opgepakt is door de media.

Alle ondervraagden zien Turkije als toekomstig lid van de EU en vinden dit wenselijk. De mogelijke toetreding heeft invloed gehad op de tentoonstelling en de censuurkwestie.

6. Werd er ook melding van de kwestie gemaakt in de Turkse media?

De tentoonstelling werd besproken in de Turkse media. Uit de artikelen blijkt dat Turkse media positief zijn over de tentoonstelling. De kwestie wordt slecht eenmaal aangehaald en financiële motieven of culturele verschillen komen niet aan de orde. De mogelijke toetreding tot de EU wordt wel besproken. De tentoonstelling zou volgens de Turkse media een positieve invloed hebben op het debat.

5.3 Centrale onderzoeksvraag

Was er bij de tentoonstelling 'Istanbul de Stad en de Sultan' sprake van censuur?

Deze vraag kan na dit onderzoek met een volmondig ja beantwoord worden. Het verwijderen van de artikelen uit de catalogus van de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' is een daad van censuur.

Uit dit onderzoek wordt duidelijk dat er meerdere factoren waren die invloed hadden op de beslissing van de Nieuwe Kerk.

Allereerst is gebleken dat er culturele verschillen bestaan tussen Turkije en Nederland. Het conflict is mede ontstaan doordat de Nieuwe Kerk en de Turkse overheid in hun zienswijzen op verschillende fronten van mening verschilden. Daarnaast is gebleken dat financiële motieven een rol hebben gespeeld in het beslissingsproces van de Nieuwe Kerk. De financiële kostenpost zou catastrofaal kunnen zijn voor de instelling wanneer de tentoonstelling geen doorgang had kunnen vinden. Tot slot blijkt dat de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU op meerdere fronten invloed heeft gehad op de kwestie. Turkije staat momenteel in het middelpunt van de belangstelling. Hierdoor is de censuur op de catalogus door de media sneller opgepakt. Daarnaast blijkt het debat rond de

toetredingseis van de EU, erkenning van de Armeense genocide, geleid heeft tot de strengere eisen voor de catalogus door de Turkse overheid.

De catalogus van de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan' is gecensureerd. De culturele verschillen, het financiële aspect en de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU hebben invloed gehad op de kwestie.

5.4 Eindconclusie

Uit dit onderzoek is gebleken dat de Nieuwe Kerk onder druk van de Turkse overheid de catalogus gecensureerd heeft.

Literatuur en bronnen

Boeken

Goldstein, R.J. 1989. *Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century Europe*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire en Londen: The Macmillan Press LTD

Griffiths, R.T.& Özdemir, D. (red.) 2004. *Turkije in Europa : Turkije en het lidmaatschap van de Europese Unie* Utrecht: LEMMA

Huntington, S. 1997. *Botsende Beschavingen. Cultuur en conflict in de 21^e eeuw*. Baarn: Anthos

Kleiterp, M. et al. (red.) 2006. *Istanbul. De Stad en de Sultan*. Amsterdam: De Nieuwe Kerk

Mathijssen, M. 1996. *Gij zult niet lezen. De geschiedenis van een gedoogproces*. Amsterdam: De Buitenkant

Plato, 1991. *Constitutie : politeia*. Vertaald uit het Grieks door Gerard Koolschijn. Amsterdam : Athenaeum-Polak & Van Genneep. (3de geheel herziene druk. 1ste oorspronkelijke uitgave 1975)

Seale, C. 2004. *Researching society and culture*. Londen, California & New Dehli: Sage Publications. (2de geheel herziene druk. 1ste oorspronkelijke uitgave 1998)

Zürcher, E.J. 1986. *De moderne geschiedenis van Turkije*. Den Haag: Stichting Turks Publicatie en Informatie Centrum

Zürcher, E.J. & van der Linden, H. 2004. *De Europese Unie, Turkije en de islam*. Amsterdam: Amsterdam University Press

De Nieuwe Kerk Amsterdam. 2007. *Evaluatie. Communicatie Educatie Marketing*

Elektronisch document

TNS NIPO. 2005. *Eurobarometer 64. De publieke opinie in de Europese Unie. Herfst 2005*. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_nl_nat.pdf
Geraadpleegd 12 december 2007

Interviews

W.A. Braamhorst. Programmamaker van onder ander Museumgasten en verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Interview heeft plaats gevonden op 17 oktober 2007 te Rotterdam

S. Bremer. Directeur Wereldmuseum Rotterdam. Interview heeft plaats gevonden op 25 oktober te Rotterdam

Mevr. Drs. E.C. Huygens. Conservator Islamitisch Cultuurgebied. Schriftelijke reactie ontvangen op 16 oktober 2007

J. Schmidt. Osmanist en verbonden aan de Universiteit van Leiden. Interview heeft plaats gevonden op 20 oktober 2007 te Rotterdam

E. Veen, Directeur van de Nieuwe Kerk Amsterdam en Dhr. F. van der Avert, Hoofd Communicatie, Educatie en Marketing van de Nieuwe Kerk Amsterdam. Interview heeft plaats gevonden op 1 november 2007 te Amsterdam

Artikelen

Anoniem. 12 februari 2007. Turkse censuur catalogus Istanbul expo. *Telegraaf*. <http://www.telegraaf.nl/binnenland/article58575651.ece?cid=rss>. Geraadpleegd 1 november 2007

Anoniem. 13 februari 2007. Turkije censureert catalogus. *Reformatorisch Dagblad* <http://www.refdag.nl/artikel/1291462/Turkije+censureert+catalogus.html> Geraadpleegd 3 november 2007

Anoniem. 13 februari 2007. Turken verwijderen homo-passages uit catalogus van Nieuwe Kerk. *Nieuw Religieus Peil*. <http://www.nieuwreligieuspeil.net/node/414>. Geraadpleegd 3 november 2007

Anoniem. 13 februari 2007. Catalogus Istanbul gecensureerd. *Het Parool*. <http://www.parool.nl/nieuws/2007/FEB/13/o1.html>. Geraadpleegd 1 november 2007

Anoniem. 2007. Turkije staakt vervolging Pamuk. *Elsevier*. <http://www.elsevier.nl/nieuws/buitenland/artikel/asp/artnr/83366/index.html>. Geraadpleegd 1 november 2007

Anoniem. 2007. Sultan Sehri Istanbul" Hollanda'da. *Maksimum*. <http://www.maksimum.com/kultursanat/haber/39/90642.php>. Geraadpleegd 1 november 2007

Anoniem. 2007. Nieuwe Kerk diskwalificeert zich door censuur. *Nieuws uit Amsterdam*. <http://www.nieuwsuitamsterdam.nl/2007/04/censuur.htm>. Geraadpleegd 1 november 2007

Anoniem. 2007. Turkse Amsterdammers blij met tentoonstelling. *Nieuws uit Amsterdam*. http://www.nieuwsuitamsterdam.nl/2006/061214_turkse_amsterdammers.htm. Geraadpleegd 1 november 2007

Anoniem. 2007. Ottomaanse Rijkdommen in de Nieuwe Kerk. *Nieuws uit Amsterdam*. http://www.nieuwsuitamsterdam.nl/2006/061214_istanbul.htm. Geraadpleegd 1 november 2007

- ANP. 12 april 2007. Veel Turkse bezoekers naar Istanbul-expositie. *Algemeen Dagblad*. <http://www.ad.nl/cultuurexpositie/article1271430.ece>. Geraadpleegd 3 november 2007
- ANP. 15 maart 2007. Tentoonstelling Istanbul populair onder Turken. *Algemeen Dagblad*. <http://www.ad.nl/cultuurexpositie/article1182086.ece>. Geraadpleegd 3 november 2007
- ANP. 10 januari 2007. Al 40.000 bezoekers naar tentoonstelling Istanbul. *Algemeen Dagblad*. <http://www.ad.nl/cultuurexpositie/article979165.ece> Geraadpleegd 3 november 2007
- ANP. 14 december 2007. Stadswandeling door Istanbul in de Nieuwe Kerk. *Algemeen Dagblad*. <http://www.ad.nl/cultuurexpositie/article908131.ece>. Geraadpleegd 3 november 2007
- ANP. 16 maart 2007. Veel Turken naar Istanbul. *De Volkskrant*. <http://zoek.volkskrant.nl/artikel?text=Veel%20Turken%20naar%20Istanbul&FDOC=0&SORT=presence&PRD=%2A&SEC=%2A&SO=%2A&DAT=%2A&ADOC=1>. Geraadpleegd 3 november 2007
- Bockma, H. 26 februari 2007. Armeense kwestie leidde tot censuur door Turkije in catalogus van 'Istanbul'. *De Volkskrant*. http://www.volkskrant.nl/binnenland/article400947.ece/Armeense_kwestie_leidde_tot_censuur_door_Turkije_in_catalogus_van_Istanbul. Geraadpleegd 1 november 2007
- Bockma, H. 26 februari 2007. We hadden er al twee miljoen inzitten. *De Volkskrant* http://www.volkskrant.nl/kunst/article400979.ece/We_hadden_er_al_2_miljoen_in_zitten. Geraadpleegd 1 november 2007
- Courant, D. 12 december 2006. Tentoonstelling Istanbul. *Amsterdams Stadsblad*
- Ertugrul, R. 10 januari 2007. Amsterdam'ın orta yeri İSTANBUL. *Tempo*. <http://www.tempodergisi.com.tr/kultur/13047/>. Geraadpleegd 1 november 2007
- Gijssels, R. van. 13 februari 2007. De Nieuwe Kerk laat zich dicteren - nu door Turkije. *De Volkskrant*. <http://www.volkskrant.nl/kunst/article396824.ece>. Geraadpleegd 1 november 2007
- Günes, O. Amsterdam'daki İstanbul Şehir ve Sultan. *Sabah*. <http://kultur.sabah.com.tr/2007/01/12/fua103-40160-20070111-401.html>. Geraadpleegd 1 november 2007
- Hoedeman, J. 26 februari 2007. Soms bereik je meer met honing. *De Volkskrant*. http://www.volkskrant.nl/binnenland/article400928.ece/Soms_bereik_je_meer_met_honing. Geraadpleegd 1 november 2007

- Haberler, D. 17 februari 2007. 'Sultanlar Şehri İstanbul'a müdahale. *Politika*.
<http://www.yeniozgurpolitika.org/yazdir.php?hid=13820>. Geraadpleegd 1 november 2007
- Koolstra, J. 2007. Erdogan zet Armenië-kwestie op scherp. *Elsevier*.
<http://www.elsevier.nl/nieuws/buitenland/artikel/asp/artnr/119690/index.html>.
 Geraadpleegd 1 november 2007
- Van onze kunstredactie. 13 december 2007. Turkse Kunst en cultuur in de Nieuwe Kerk. *Trouw*.
http://archieff.trouw.nl/print?text=&fdoc=0&SORT=date&ED=ola&SEC=*&SO=*&PRD=20y&REC=TR_ART_00167297. Geraadpleegd 3 november 2007
- Door onze kunstredactie. 13 februari 2007. Turkije kreeg aanpassingen in catalogus. *NRC Handelsblad*. <http://www.nrc.nl/kunst/article628396.ece>. Geraadpleegd 1 november 2007
- List, G. van der. 2007. Nieuwe Kerk: knieval voor autoritair Turks dictaat. *Elsevier*
<http://www.elsevier.nl/opinie/commentaren/asp/artnr/138865/index.html>.
 Geraadpleegd 1 november 2007
- Maas, J. & Stremmelaar, A. 2007. De Turkse schaar. *ZemZem* (1-2007) 6-7
- Mulder, E. 24 maart 2007. Eindelijk terug naar het swingende schrift. *Trouw*.
<http://archieff.trouw.nl/artikel?text=Eindelijk%20terug%20naar%20het%20swingende%20schrift&SORT=date&ED=ola&SEC=%2A&SO=%2A&PRD=20y&fdoc=0>. Geraadpleegd 3 november 2007
- Özkan, F. Amsterdam'da kilisede İstanbul rüzgârı. *Radikal*.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=213472>. Geraadpleegd 1 november 2007
- Redactie. 12 februari 2007. 'Ik laat mij niet censureren'. *Mare 21*.
<http://www.leidenuniv.nl/mare/2007/21/0103.html>. Geraadpleegd 1 november 2007
- Schmidt, J. 2007. Istanbul, een stad vol monumenten. *ZemZem* (1-2007) 8-21
- Straus. C. 14 december 2006. Het introverte paleis van de Ottomanen. *Trouw*.
http://archieff.trouw.nl/print?text=&fdoc=0&SORT=date&ED=ola&SEC=*&SO=*&PRD=20y&REC=TR_ART_00167297. Geraadpleegd 3 november 2007
- Velde, F. van de. 2007. Armeense genocide reden Turkse museumcensuur. *Elsevier*.
<http://www.elsevier.nl/nieuws/nederland/artikel/asp/artnr/140934/index.html>.
 Geraadpleegd 1 november 2007
- Velde, F. van de. 2007. Turkije boycot deel catalogus 'Istanbul'. *Elsevier*.
<http://www.elsevier.nl/nieuws/nederland/artikel/asp/artnr/138788/rss/true/index.html>.
 Geraadpleegd 1 november 2007

Vuijsje, H. 14 april 2007. Zwichten voor censuur. *NRC Handelsblad*.
www.hermanvuijsje.nl/artikelen/artikel_71.html. Geraadpleegd 1 november 2007

Witt, R. de. 2007. Turkije blokeert genocide-tentoonstelling VN. *Elsevier*.
<http://www.elsevier.nl/nieuws/buitenland/artikel/asp/artnr/147193/index.html>.
Geraadpleegd 1 november 2007

Zanten, C. van. 2007. Bekende Armeens-Turkse journalist vermoord. *Elsevier*.
<http://www.elsevier.nl/nieuws/buitenland/artikel/asp/artnr/135323/index.html>.
Geraadpleegd 1 november 2007

Zeil, W. van. 14 februari 2007. Als we toegeven zijn we verloren. *De Volkskrant*.
<http://zoek.volkskrant.nl/artikel?text=Nieuwe%20Kerk%20censuur&FDOC=0&SORT=presence&PRD=20y&SEC=%2A&SO=%2A&DAT=%2A&ADOC=0>. Geraadpleegd 3 november 2007

Afbeeldingen

Afbeelding 1 Uitgave waarin de kwestie rond de tentoonstelling onthuld wordt.
(Afbeelding) gedownload op 24 januari 2008 van <http://www.zemzem.org/>

Afbeelding 2: Fotograaf onbekend. De Nieuwe Kerk Amsterdam tijdens de tentoonstelling 'Istanbul. De Stad en de Sultan'. (Foto) Gedownload op 24 januari 2008 van
http://amsterdam.nl/vrije_tijd_toerisme/uit_eten_en_uitgaan?ActItmIdt=29451

Afbeelding 3: fotograaf Jurgen Koopmanschap. Tentoonstellingsinterieur: Moskee in een Kerk. (Foto) Gedownload op 24 januari 2008 van
<http://www.8weekly.nl/index.php?art=5063>

Afbeelding 4: Fotograaf onbekend. Kaftan met goudgalon van Saliha, dochter van sultan Abdülhamid Ottomaans, eind 18e eeuw Wol, lengte 72 cm Topkapi Paleis Museum. (Foto) Gedownload op 24 januari 2008 van <http://www.8weekly.nl/index.php?art=5063>

Internet

www.concernedhistorians.org
www.ec.europa.eu
www.grondweteuropa.nl
www.nieuwekerk.nl